

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere ‘zee-begrippen’

Heb je je wel eens afgevraagd waarom de zandbank ‘Trapegeer’ zo heet, of hoe de ‘kabeljauw’ aan zijn naam gekomen is? Of ben je veeleer benieuwd naar de persoon achter de ‘Thorntonbank’ of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term ‘kraaiennest’? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor je op en presenteren hieruit per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat je meegenieten van de ‘best professional judgment’ van deze zeewoordenars.

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij, Jan Haspelslagh, Willem Lanszweert, Jan Parmentier, Johan Termote, Tomas Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe, Arnout Zwaenepoel, Jan Seys

MIDDELKERKEBANK

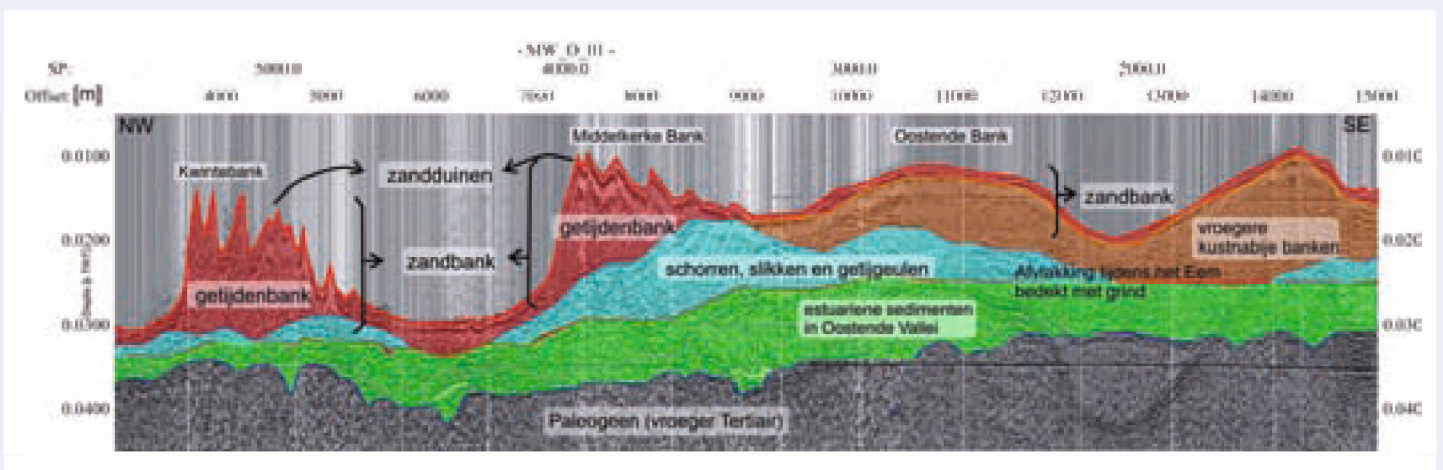
Vier zandbanken vóór de Belgische kust dragen een naam die expliciet verwijst naar een kuststad of -gemeente. Dit geldt voor de Middelkerkebank, de Oostendebank, de Nieuwpoortbank en de Wenduinebank. Elk van deze vier toponiemen duikt voor het eerst op in 1801, meer bepaald op de zeekaart *Reconnaissance hydrographique de la Côte Nord de France* samengesteld door de Franse hydrograaf en marineofficier Charles-François Beautemps-Beaupré (1776-1854). Deze grondlegger van de moderne hydrografische kaart heeft zonder twijfel de geografische positie van die vier zandbanken willen weergeven door ze de naam van de dichtstbij gelegen bewoningskern te verlenen.

EÉN VAN DE DERTIG VERRADERLIJKE ONDIEPTEN VÓÓR ONZE KUST

De Middelkerkebank heeft een zuidwest-noordoost-oriëntatie en maakt een hoek ten opzichte van de kustlijn, die eerder westzuidwest-oostnoordoost verloopt. De bank strekt zich uit van Westende (op circa 10 km van de kust) tot Oostende (ca 15 km zeewaarts), heeft een lengte van 12 km, is gemiddeld 1,5 km breed en reikt 8 tot 15 m boven het niveau van de aanpalende geulen. Deze geulen, de Negenvaam (in het noordwesten) en het Uitdiep (in het zuidoosten), zijn 1-3 km breed en 12-20 m diep en bieden als zodanig een doorvaartmogelijkheid voor kleinere schepen tussen de ondiepe zandbanken. De Middelkerkebank bevindt zich immers slechts 4-11 m onder laagwaterniveau en vormt, net als de pakweg dertig andere

zandbanken vóór onze kust, een potentieel gevaar voor de scheepvaart.

De Middelkerkebank is geen vlakke verhevenheid. Dwars over de zandbank – van op de noordwestflank, over de kam, tot op de zuidoostflank – vind je bijna honderd grotere duinen of zandgolven (0,5-4,5 m hoog), op 75 à 100 meter van elkaar verwijderd. Net als de zandbank in zijn geheel, zijn ook de erop voorkomende duinen stabiel. Bovenop die duinen, zijwaarts tot in de geulen, bevinden zich dan nog eens honderden kleinere verhogingen of (mega)ribbels. Die worden gevormd en in stand gehouden door de sterke getijstromingen (tot 1 m per seconde) die ons kustgebied beheersen.

Deze dwarsdoorsnede door de zeebodem toont hoe de Kwintebank en Middelkerke Bank bedekt zijn met zandduinen en illustreert de inwendige opbouw van de zandbanken. De zandbanken bestaan bovenaan uit getijdenbanken, maar de basis wordt gevormd door estuariene sedimenten afgezet in een vroegere riviervallei, in schorren, slikken en getijdengeulen, en door resten van kustnabije banken (aangepast naar Mathys 2009)

Op de vraag of je vandaag nog met een gerust geweten tonijn mag eten, gingen we in een eerder nummer van De Grote Rede uitvoerig in (Fockedeij 2012). Maar heb je ook al stil gestaan bij de vraag hoe de vis aan zijn naam is gekomen?

EEN VIS OM U TEGEN TE ZEGGEN

Tonijnen spreken tot de verbeelding. Als rasechte lange-afstand-trekkers zijn ze gebouwd om door de wereldzeeën te klieven op weg naar hun paaigronden of op zoek naar andere vis, inktvis of schaaldieren. Hun torpedovormig lichaam, gespierde staartvin en het vermogen om hun lichaamstemperatuur aan te passen aan de omgeving maken hen tot geduchte jagers, die tot diep in koudere waterlagen of op hoge breedtegraad kunnen functioneren. Ze worden ook behoorlijk groot. Uit betere tijden zijn meldingen bekend van blauwvintonijnen van 4,5 meter lang en 500-700 kg zwaar. En ook in onze eigen Noordzee

zijn vangsten geregistreerd van exemplaren van wel 387 kg zwaar. Ook al hebben ze het behoorlijk moeilijk – de acht grotere tonijnsoorten staan vandaag onder druk of zijn zoals in het geval van de blauwvintonijn zeer zwaar bedreigd – toch hebben ze niets van hun aantrekkingskracht verloren, wel integendeel. Door de eeuwen heen speelde de Middellandse Zee altijd een belangrijke rol in het verhaal van de tonijn. Deze diepe binnensee vormt immers het paaigebied voor de oostelijke populatie van de meest tot de verbeelding sprekende soort, de blauwvintonijn.

MINSTENS DRIE MILLENNIA AAN DE BASIS VAN HEEL WAT WELVAART

Blauwvintonijn wordt hoofdzakelijk in moten verhandeld op de detailmarkt, is heel erg geliefd op de Japanse sushi- en sashimi-markt en haalt tot 100.000 US\$ (!) per vis op de veiling. Vandaag gebeurt 80% van de vangst van blauwvintonijn in

de Middellandse Zee. Reeds in de tijd van de Feniciërs werden de tonijnen, die deze binnensee opzochten om zich voort te planten, met bootjes en netten gevangen. Ook vandaag vist men hier nog sporadisch volgens de traditionele “almadabra” techniek, waarbij onder het wateroppervlak een aantal verticaal geplaatste en in de bodem vastgezette netten een doolhof vormen, waarin de tonijn verstrikt geraakt. Een omhoog lopend net aan het uiteinde van het labrynt zorgt ervoor dat de vis in het bereik komt van de vissers, die met bootjes liggen te wachten om de vangst uit het water te halen. Vandaag echter vist men vaker met grote dichttrekkende netten (“ringzegen”), waarmee gemakkelijker jonge exemplaren gevangen worden, die vervolgens worden vetgemest in kooien.

De blauwvintonijn vormde al in de Oudheid een basis van economische en militaire macht. Bij de Grieken en de Feniciërs, maar ook in Carthago en bij de Romeinen vormde de “almadabra”-tonijn een onuitputtelijke bron van eiwitten en stond

De tonijn sprak ook in onze contreien tot de verbeelding. In het “Visboek” van Adriaen Coenen uit 1514-1587, staat deze illustratie van een tonijn die in de stad Ceuta zou zijn gevangen in 1565, en “als het ware beschilderd was met galeien, masten, riemen, roeivolk,”. “Dit alles was zeer natuurlijk en levensecht gedaan en het leek alsof het in het vel en vlees van deze tonijn was getekend op een wonderbaarlijke manier”. De auteur voegt er nog aan toe: “De tonijnen zijn zeer lekkere vissen, delicaat van smaak, hier bij ons worden ze zelden gevangen aan de Hollandse kust” (gedigitaliseerd en ontsloten door: Koninklijke Bibliotheek Nederland)

hij in voor exclusieve culinaire hoogstandjes (Adolf 2009). Feniciërs, Grieken en Romeinen waren dol op tonijn. Voor hen was het geen gewone vis. Het was de enige vis die – dankzij zijn grootte en rood vlees – geofferd werd aan Poseidon, de zeegod. Met die offers kon rampspoed worden voorkomen, zo geloofde men. De Feniciërs zetten de toon. Zij waren een volk van handelaars en zeevaarders dat in het eerste millennium voor onze tijdrekening aan de oostkust van de Middellandse zee woonde, in het kustgebied dat nu Syrië en Libanon bestrijkt. Ze trokken met hun ranke roeiboten vanaf de tiende eeuw voor Christus westwaarts in de Middellandse Zee, de tonijn achterna. Over de ganse ‘Mare Internum’ bouwden ze nederzettingen uit, steevast in de buurt van de trekroutes en paaigebieden van tonijn. Eén van die nederzettingen, Gades of het latere Cadiz, zou de hoofdstad van de tonijn worden.

HET ‘ZEEMONSTER’ VAN DE MIDDELLANDSE ZEE

Het woord *tonijn* is ontleend aan Oudfrans *tonine*, verkleinwoord van het nog gebruikelijke *thon*. Opmerkelijk genoeg is die verkleinvorm bijna drie eeuwen vroeger (namelijk kort voor 1100) geattesteerd dan het grondwoord *thon*, waarvan de oudste vindplaats dateert van 1393.

Thon is – al dan niet via Provençaals *ton* – ontleend aan het Latijnse *thunnus*, dat zelf teruggaat op Grieks *thúnnos*. Alle Europese en vele niet-Europese talen zijn voor hun ‘tonijn’-benaming schatplichtig aan dat Grieks-Latijns woord. Zo bijvoorbeeld Engels *tuna*, Deens *tun*, Spaans en Baskisch *atún*, Roemeens en Albanees *ton*, Welsh *tiwna*, Iers *tuinnin*, Pools *tuńczyk*, Turks *tuna* en Fins *tonnikala*. De verdere etymologie is onzeker. Het woord vindt stellig zijn oorsprong in het Middellandse Zeegebied, waar al heel vroeg op tonijn werd gevestigd. Gezien het grote belang dat ze hechtten aan de reuzervis, is het zeer waarschijnlijk dat de Feniciërs aan de basis liggen van het Griekse woord *thunnos*. Het Fenicisch is een Semitische taal, nauw verwant met het Hebreeuws. Het Hebreeuwse woord *tannin* voor ‘zeemonster’ zou dan aan de Fenicische benaming voor de tonijn ontleend zijn.

Klaarblijkelijk was *tonijn* nog geen courant woord in het Middel Nederlands. We hebben het de hele middeleeuwen door welgeteld één keer vermeld gevonden, in een farmaceutisch handboek, getiteld

Boec van medicinen in dietsche, dat in de tweede helft van de 14de eeuw in Zuid-Holland werd samengesteld. Een exactere datering van het handschrift is niet mogelijk. Tonijn wordt er genoemd onder de “*vissche die harde viscose substancy hebben, als: tongre, ael, balleyn, delphin*”. De consumptie van die vissoorten wordt afgeraden “*want si maken grof bloed*” (Daems 1967: 211). Dat het bij die ene attestatie blijft, geeft wellicht aan dat de tonijn toen in onze streken geen alom bekende vissoort was. Het duurt nog ruim twee eeuwen alvorens het woord opnieuw in bronnen verschijnt, te beginnen met het Vroegnieuwederlands woordenboek van Kiliaan (1599).

■ Cadiz, onder de naam Gades gesticht door de Feniciërs, heeft heel veel te danken aan de tonijn(vangst). Dit oude muntstuk uit Cadiz toont de Fenicische god Melqart (voorzijde: links) en een tonijn (achterzijde: rechts)(wikipedia)

Zeg Pol, is dat niet die Griekse God van de tonijn: "Thunnus" ?

Maar nee gij, dat is géén echten ... dat is een nep-tunus !

Bronnen

- Adolf S. (2009). Reuzentonijn. Opkomst en ondergang van een wereldvis. Amsterdam / Rotterdam. 272 pp.
- EWN = Phillipa M., Debrabandere F. & A. Quak (2003-2009). Etymologisch woordenboek van het Nederlands, 4 delen. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Fockedeij F. (2012). Zeg niet zomaar tonijn. De Grote Rede 33: 2-9, VLIZ Oostende; <http://www.vliz.be/nl/de-grote-rede>.
- W.F. Daems (1967), *Boec van medicinen in Dietsche. Een Middel-Nederlandse compilatie van medisch-farmaceutische literatuur*. Leiden, Brill